

Лілія МОРСЬКА,

доктор педагогічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ДИСКУРСИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НЕФІЛОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

У статті проаналізовано сутність дискурсу та дискурсивної компетентності як невід'ємного компонента професійно орієнтованої комунікативної культури майбутніх фахівців нефілологічного профілю. Предметом дослідження охоплено етнографічний, прагматичний, когнітивний, філософський, функціональний, соціально орієнтований, комунікативний підходи до трактування сутності дискурсу. На основі тлумачення дискурсу як теоретичного підґрунтя до розуміння поняття дискурсивної компетентності, останню визначено як здатність керувати мовленням та структурувати його за допомогою тематичної організації, зв'язності, логічної організації, стилю та реєстру, риторичної ефективності, використання мовних і позамовних засобів, що демонструє рівень культурного та соціального розвитку мовця в певній інституційній комунікативній взаємодії.

Ключові слова: *дискурс, дискурсивна компетентність, професійно орієнтована комунікативна культура, фахівці нефілологічного спрямування, стратегії і тактики комунікативної поведінки.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі соціального, культурного і науково-технічного розвитку суспільства проблема оволодіння культурою мовленнєвого спілкування постає особливо гостро для будь-якого його члена, незалежно від сфери професійної діяльності. Це пояснюється тим, що вимоги, які висуваються суспільством і державою до сучасних спеціалістів, містять у собі, крім відповідного рівня професійної підготовки, наявність уміння грамотно, переконливо й аргументовано висловлювати свої погляди, враховуючи при цьому й думку співрозмовника.

Сучасний фахівець повинен одночасно усвідомлювати себе носієм національних цінностей і мати планетарне мислення. За своєю природою – це новий погляд на світ, його проблеми, можливі шляхи їх вирішення, боротьба за

виживання людства, збереження навколишнього середовища, шлях до миру й благоденства, відмова від застарілих стереотипів і норм, від усіх видів егоїзму. Це мислення, спрямоване на усвідомлення цілісного, взаємопов'язаного та взаємозумовленого світу.

Необхідність формування полікультурного компоненту професійної компетентності пов'язана з тим, що на початку XXI століття все більш нагальною постає проблема мирного співіснування й продуктивного співробітництва людей різних націй, віросповідань, прибічників різних стилів життя, представників різних культур, – тобто проблема діалогу культур. Тенденції розвитку світового співтовариства свідчать про те, що в глобальному масштабі єдиним шляхом до прогресу людства є інтеграція на рівні виробництва, споживання, формування національної самосвідомості, розвитку міжкультурних зв'язків. Багато людей сприймають культуру ідентичності у мультиполярному просторі не як дещо гарантоване, а як суперечливе і процесуальне. Водночас сприймання розбіжностей між культурами веде до необхідності міжкультурного діалогу. Діалог культур поступово стає визначальним у різних сферах нашого життя. Однак найбільш важливим він є для формування пріоритетів розвитку сучасної освіти. З одного боку, це формування в суб'єктів навчання толерантності по відношенню до інших людей, їхніх традицій, звичок, національних цінностей тощо; з іншого – гуманітаризація освіти, зокрема необхідність опанування іноземними мовами.

За останнє десятиріччя значно збільшилася чисельність європейців, що володіють двома чи трьома іноземними мовами. Багатокультурне й багатомовне європейське співтовариство однією з найбільш важливих цілей сучасної освіти вважає обов'язкове знання іноземних мов кожною молодою людиною. Як зазначається в заключній доповіді проекту Ради Європи, навчання іноземної мови для європейської громади необхідно для полегшення вільного пересування людей, інформації та ідей в Європі з метою побудови взаєморозуміння та сприйняття культурного й мовного розмаїття в

багатомовній та багатокультурній Європі та виховання поваги до національного самовизначення.

Вищесказане свідчить про те, що полікультурна освіта повинна стати сьогодні для освіти однією з пріоритетних не лише для фахівців гуманітарного профілю, але і для нефілологічних спеціальностей.

Явищем, яке поєднує мовний та культурний досвід особистості, вчені вважають дискурс. Зокрема, етнографічний підхід до його тлумачення, використаний англійським етнографом С. Слембруком, наголошує на тому, що під час аналізу дискурсу, до уваги слід брати вербальні і невербальні чинники: з одного боку, дискурс є мовленнєвим актом, а з іншого – культурним актом, оскільки комуніканти будують його відповідно до культурних правил, прийнятих у суспільстві. Тому дискурс поєднує лінгвістичну (знання синтагматичних і парадигматичних властивостей мовних елементів, правил інтерпретації тексту, правил розгортання тексту і втілення в ньому комунікативних та інтерактивних задумів, принципів мовленнєвого спілкування, співвідношення між різними видами соціально-комунікативного контексту) і культурну (комплекс знань про культуру та психологічні, соціальні, правила функціонування мови і елементів лінгвістичного коду) компетентності [17].

Отже, **метою статті** є проаналізувати специфіку дискурсу і дискурсивної компетентності як складової комунікативної культури фахівців нефілологічних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дискурсивної компетенції виступає сучасна теорія дискурсу.

Термін дискурс зародився у Римі понад дві тисячі років тому. Спочатку ним позначали бесіди, мовлення вчених та діалоги. Саме в цьому значенні слово увійшло в європейські мови. Англійське *discourse* і французьке *discours* означають діалог, лекція, міркування, доповідь. В словнику братів Грімм 1860 року дискурс був представлений такими значеннями: 1) діалог, бесіда; 2) мовлення, лекція [10, с. 7].

Згодом дискурс став ключовим поняттям комунікативної лінгвістики. З лінгвістичної точки зору, дискурс – складне комунікативне явище з соціальним контекстом, що дає інформацію про учасників комунікації та умови в яких вона відбувається [4, с. 117].

Теорія дискурсу як прагматизованої форми тексту була підтримана французьким мовознавцем Е. Бенвеністом. Він розуміє дискурс як «всьяке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також, намірів адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника» [1, с. 276].

Прагматичний підхід до аналізу дискурсу також представлений у статті американської дослідниці Л. Гренобл “Discourse analysis”. Вона вказує, що мова використовується не лише для опису світу, але й для досягнення певних цілей з допомогою виконання певних дій. Згідно Л. Гренобл, виконання цих дій детермінується певними правилами, що перетворюють хаотичні фрази у цілісне висловлювання. Контекст цих правил є не лише лінгвістичним, але й соціокультурним. Головна причина для цього є природа мовної комунікації – лінгвістична, соціальна, та культурна [15, с. 367].

Голландський дослідник Т. Ван Дейк об’єднав соціальне трактування дискурсу, подане Ю. Габерсом, та прагматичне, розроблене Е. Бенвеністом та Л. Гренобл у когнітивному підході в статті “Discourse context and cognition”. Він визначив дискурс як складне комунікативне явище, що включає в себе соціальний контекст (інформація про учасників комунікативної взаємодії, процес складання текстів та сприйняття текстів) та прагматичний контекст (засоби впливу учасників комунікації один на одного) [3, с. 9–11]. Обидва контексти, згідно Т. Ван Дейка, об’єднані когнітивним аспектом, тому що комуніканти повинні мати певні спеціальні знання для того, щоб вести комунікацію і досягати за її допомогою власних цілей. Більше того, Т. Ван Дейк вважає, що важливу когнітивну роль у дискурсі відіграє індивідуальний досвід мовців. Дослідник вказує, що «людина розуміє текст тоді, коли вона ідентифікує ситуацію, про яку йдеться в тексті, у власному, суб’єктивному

внутрішньому світі, на базі власного суб'єктивного досвіду, за допомогою власних, суб'єктивних моделей явищ та ситуацій» [14].

Філософське значення термін «дискурс» здобув у працях французького філософа М. Фуко. «Дискурсія» визначається ним як взаємодія мовних практик, які беруть участь у формуванні уявлень про той об'єкт, який є предметом комунікативної взаємодії. Згідно цього М. Фуко ототожнює дискурс з мовленням. Проте насправді дискурс є більш глибоким поняттям. Науковця цікавить не просто денотативне значення мовленнєвого акту, а прихований смисл, що залишається невисловленим і який можна розшифрувати лише читаючи між рядків. У науковій праці «Археологія знання» М. Фуко зазначає, що «дискурс – це тонка констатуюча поверхня, яка зближує мову і реальність, лексику та досвід» [12, с. 28]. Більш точно визначення він пов'язує з поняттям «дискурсна формація». Воно означає висловлювання, побудоване за певними спільними принципами і закономірностями, визначеними цілями комунікації. Відтак дискурс може бути охарактеризований як сукупність висловлювань, об'єднаних спільним процесом дискурсної формації [12, с. 29].

Американський дослідник Т. Хуккін досліджує дискурс з точки зору функціонального підходу. Вчений вказує, що під час аналізу дискурсу потрібно враховувати такі фактори: контекст, до складу якого входять: поле – соціальна дія (що саме відбувається), спосіб – символічна організація тексту, тенор – рольова структура (статус, ролі учасників), роль мовних засобів; семантику, що складається з трьох компонентів – інтерперсональної семантики (висловлення ставлення до змісту пропозиції), ідеаційної семантики (змісту пропозиції), текстуальної семантики (тематичної і рематичної структури); фонологічні, графічні, граматичні, і лексичні аспекти. Лише їх сукупність дає можливість дискурсу функціонувати [16].

Сучасний український лінгвіст Ф. Бацевич визначає дискурс такими поняттями як комунікативна діяльність, мовленнєвий потік і мовленнєва інтеракція, що функціонують на трьох рівнях (усному, письмовому, паралінгвальному), відбуваються у межах конкретного каналу спілкування,

регулюються стратегічними тактиками учасників. У дискурсі поєднуються мовні, когнітивні і позамовні (соціальні, психічні, і психологічні) фактори, що визначаються особливостями життя та особливо комунікативної ситуації [5, с. 43].

Виклад основного змісту дослідження. Повний аналіз поняття дискурсу видається неможливим без розмежування понять дискурс і текст. Усі визначення дискурсу вказують, що він складається не лише з лінгвістичних, а й екстралінгвістичних факторів. Відповідно, можна зазначити, що дискурс презентує соціальний аспект, в той час як текст – лише мовний аспект. Т. Ван Дейк вказує що текст є статичним об'єктом, а дискурс є засобом його актуалізації в певних ментальних і прагматичних умовах [11, с. 36]. Іншими словами, дискурс є застосування тексту в певній комунікативній ситуації, для досягнення прагматичних інтенцій із залученням екстралінгвістичних та лінгвістичних факторів.

Отже, беручи до уваги всі визначення дискурсу, проаналізовані вище, можна зробити висновок, що не зважаючи на те, що теорія дискурсу вже досить тривалий час є об'єктом дослідження багатьох вчених, універсального визначення поняття дискурс ще досі не існує. Проте, порівнюючи дискурс з текстом, можна чітко визначити, що основною особливістю дискурсу є поєднання в ньому лінгвістичного (дискурс як мовленнєвий акт) та екстралінгвістичного аспекту (досвід мовців, особливості їх взаємодії, перебіг комунікативної ситуації, соціальний контекст, комунікативну культуру мовців, їх прагматичні цілі тощо).

Попри всю багатоаспектність тлумачень, більшість дослідників дискурсу сходяться на визнанні ключової ролі контексту й соціального чинника у ході аналізу дискурсу. При цьому слід наголосити на базисній ролі конкретного суб'єкта в соціумі. Дискурс, таким чином, є мовою у суспільному вжитку; специфічним способом розуміння мови й суспільства; конструкт смислу, що невід'ємно пов'язаний із суспільством, не має лінійної структури чи канонічних

напрямів; одиниця змісту, яка змінює своє значення залежно від конкретної прагматичної настанови та ідіоверсії конкретного мовця [8, с. 20].

В інституційному дискурсі спілкування відбувається в певних межах статусно-рольових відносин і виокремлюється на підставі двох ознак: мети та учасників спілкування. В. Карасик визначає такі типи інституційного дискурсу: *політичний, дипломатичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний та масово-інформаційний* і зауважує, що цей список можна змінити або розширити, оскільки суспільні інститути суттєво відрізняються один від одного та не можуть розглядатися як однорідні явища [7, с. 14].

Т. Ширяєва основне завдання лінгвістичного аналізу інституційного дискурсу бачить у “розкритті механізму складних взаємин між соціальним інститутом, пізнанням, мовою і поведінкою” [13].

На основі аналізу специфіки дискурсу спробуємо визначити поняття дискурсивної компетентності.

Дискурсивна компетентність – це здатність мовної особистості будувати й сприймати цілісні дискурси різних типів (усні і писемні) відповідно до комунікативного наміру в межах конкретної ситуації спілкування з урахуванням специфіки їх семантико- прагматичної і граматичної організації на макро- і мікрорівні та взаємозв’язку екстралінгвістичних і лінгвістичних компонентів [6].

Н. Головіна виділяє текстовий, жанровий, тактичний і стратегічний компоненти дискурсивної компетентності. Стратегічний компонент охоплює вміння усвідомлювати комунікативний намір і планувати комунікативну подію. Тактичний компонент передбачає сформованість умінь аналізувати ситуацію спілкування й вибирати адекватні їй мовні засоби для досягнення комунікативного наміру. Жанровий компонент включає знання жанрових норм і вміння відбирати типи текстів та створювати дискурс згідно з канонами конкретного жанру. Текстовий компонент розглядають як вміння організувати послідовність речень таким чином, щоб утворився зв’язний

текст. При цьому текст в аспекті досліджуваної проблеми розглядають досить вузько, а саме, за традиційною словниковою дифініцією, як об'єднану смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої виступають зв'язність і цілісність [2, с. 14–15].

Дискурсивна компетентність – результат стратегії використання мовних, мовленнєвих і екстралінгвістичних засобів, вибір яких визначається в ході аналізу тексту попереднього дискурсу і контексту комунікативної ситуації [9, с. 152–153].

Висновок. Отже, дискурсивна компетентність є здатністю керувати мовленням та структурувати його за допомогою тематичної організації, зв'язності, логічної організації, стилю та реєстру, риторичної ефективності, використання мовних і позамовних засобів, що демонструє рівень культурного та соціального розвитку мовця в певній інституційній комунікативній взаємодії.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні взаємозв'язку дискурсивної та стратегічної компетентностей як компонентів професійно орієнтованої комунікативної компетентності фахівців нефілологічного профілю.

Список використаної літератури

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; пер. с фр. – М. : Прогресс, 1984. – 170 с.
2. Головина Н. П. Формирование дискурсивной компетенции у учащихся старших классов в процессе обучения репродукции и продукции иноязычных текстов (школа с углубленным изучением английского языка) / Н. П. Головина // Автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 /Российский гос. пед. ун-т.им. А. И. Герцена. – СПб., 2004. – 23 с.
3. Дейк Т. А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ванн Дейк; пер. с англ.: сб. работ / сост. В. В. Петров под ред. В. И. Герасимова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Демьянков В. З. Интерпретация политического дискурса в СМИ // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Учебное пособие / Отв. ред. М. Н. Володина. М. : Изд-во Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова, 2003. – С. 116–133.

5. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: [навчальний посібник] / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 264 с.
6. Ізмайлова О. А. Роль іншомовної дискурсивної компетенції у сфері усної і писемної комунікації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_59/54.pdf
7. Карасик В. И. Языковой круг. Личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 392 с.
8. Котенко В. Л. Лінгвопрагматичні особливості іспанськомовного спортивного дискурсу. Дис. канд.. філол.. наук. 10.02.05 / В. Л. Котенко – К., 2016. – 305 с.
9. Рибалка Я. І., Степаненко О. К. Дискурсивна компетенція як одна з підвалин вивчення української мови іноземними студентами / Я. І. Рибалка, О. К. Степаненко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». № 11. – 2017. Вип. 23 (2). – С. 152–159.
10. Серажим К. С. Термін «дискурс» у сучасній лінгвістиці / К. С. Серажим // Вісник Харків. ун-ту. – 2002. – № 1 : сер.: Філологія. – Вип. X. – С. 7–12.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. (2-е изд., испр. и доп.) / Ю. С. Степанов. – М., 2001. – 990 с.
12. Фуко М. Археология знания: Пер. с фр. / Общ. ред. Б. Левченко. – К., 1996. – 208 с.
13. Ширяева Т. Общекультурные и институциональные особенности дискурса / Т. Ширяева, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Psibook.com/linguistics/obschekulturnye-i-institutsionalnye-osobennosti-diskursa.html>
14. Dijk T. A. Van. Discourse, context and cognition. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.discourse-in-society.org/teun.html>
15. Grenoble L. Spatial Configurations, Deixis and Apartment Descriptions in Russian. // Pragmatics. – 1995. – № 5(3). – P. 365–385.
16. Huckin T. N. Discourse Analysis. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.exchanges.state.gov/education/engteaching/publs/BR/functionalsec3_6.html
17. Slembrouck S. What is meant by discourse analysis. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.bank.rug.ac.be/da/da/htm>

Морская Л. Дискурсивная компетентность как составляющая профессионально ориентированной коммуникативной культуры будущих специалистов нефилологического профиля

В статье проанализировано сущность дискурса и дискурсивной компетентности как неотъемлемого компонента профессионально ориентированной коммуникативной культуры будущих специалистов нефилологического профиля. Предметом исследования охвачены этнографический, прагматический, когнитивный, философский, функциональный, социально ориентированный, коммуникативный подходы к интерпретации сущности дискурса. На основании толкования дискурса как теоретической основы для понимания понятия дискурсивной компетентности, последнюю определено как способность управлять речью и структурировать ее с помощью тематической организации, связности, логической организации, стиля и регистра, риторической эффективности, использования языковых и экстралингвистических средств, которая демонстрирует уровень культурного и социального развития коммуниканта в институциональном взаимодействии.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивная компетентность, профессионально ориентированная коммуникативная культура, специалисты нефилологического профиля, стратегии и тактики коммуникативного поведения.

Morska L. Discourse Competence as a Constituent Component of Professionally Oriented Communicative Culture of Future Non-Philology Specialists

The essential features of discourse and discourse competence as an indispensable component of professionally oriented communicative culture of future non-philology specialists have been analyzed in the article. The subject matter of the investigation covers the ethnographic, pragmatic, cognitive, philosophical, functional, social and communicative perspectives of interpreting the nature of the discourse.

From the linguistic point of view, discourse is a complex communicative phenomenon with some social context which provides information about the participants of communication and conditions under which it takes place. From pragmatic perspective, discourse is any speech utterance which implies the presence of communicants: addressee, addresser, addresser's intentions to influence his partner in communication.

Philosophical meaning of discourse can be defined as an interaction of language practices which take part in building understanding about the object which is the subject of communication, thus discourse coincides in meaning with speech.

From the functional approach perspective, during discourse analysis it is necessary to take into account such factors as: context, means, the role of speech devices, semantics, and phonological, graphical, grammatical and lexical aspects.

Communicative approach characterizes discourse in terms of such notions as: communicative activity, speech flow, speech interaction, which function on three

levels (oral, written and extra linguistic), take place within the frames of a certain communication channel, get regulated by means of strategic tactics of the communication participants. Discourse unites language, cognitive and extra linguistic factors (social, psychic and psychological), which are defined by the specificity of life and communicative situation.

On the basis of discourse characteristics as a theoretical background for the interpretation of discourse competence, the latter has been defined in the article as a capability to regulate speech and structure it by means of thematic organization, coherence and cohesion, logical organization, style and register, rhetoric efficiency, the use of linguistic and extra linguistic devices, which depicts the level of cultural and social development of the speaker in a certain institutional communicative interaction.

Key words: *discourse, discourse competence, professionally oriented communicative culture, non-philology specialists, strategies and tactics of communicative behaviour.*